

Metallmanufakturindustrin – ännu en "problembanssch"?

Av fil lic Lennart Ohlsson, Industriens Utredningsinstitut

Det starka intresset för strukturfrågor under senare år har dokumenterats i en rad olika utredningar rörande såväl företags- som branschstrukturens omvandling. Flertalet av dessa utredningar har utförts i statlig regi eller inom Industriens Utredningsinstitut (IUI). I den senaste i raden av sådana utredningar har staten och IUI samverkat till en analys av de samhälls- och företagsekonomiska drivkrafter som legat bakom den svenska metallmanufakturindustrins starka omvandling (SOU 1973:29 Järn och Metallmanufakturindustrin under 70-talet med bilagor i SOU 1973:30). Bland bilagorna märks två IUI-utredningar, som även publicerats separat av IUI (Lennart Ohlsson: "Metallmanufakturindustrin — Produktionsförutsättningar och specialisering i internationell jämförelse" och Gunnar Du Rietz: "Etablering och nedläggning av självständiga företag i metallmanufakturindustrin 1954—70").

Enligt Metallmanufakturutredningen (hädanefter MMU) sysselsatte branschen år 1970 knappt 80 000 personer — en siffra som under 1970-talet beräknas minska med hela 9 000. Detta kan tyckas antyda att branschen har synnerligen ogynnsamma framtidsförutsättningar. Det vore dock både felaktigt och olyckligt att dra denna slutsats om metallmanufakturindustrin som helhet. Stora skillnader föreligger nämligen inom branschen, och delar med gynnsamma framtidsförutsättningar saknas därför inte.

Delbranschstrukturen och dess omvandling

Metallmanufakturindustrin har i utredningarna delats upp i ett antal delbranscher. Tabellen ger en bild av den nuvarande svenska specialiseringen på delbranscher. Där framgår att verktygsindustrin och i viss mån byggnadsmetallvaruindustrin år 1969 hade en betydligt större andel i svensk export av metallmanufaktur än i OECD:s export. Den svenska världsexportandelen för verktyg och redskap var inte mindre än 7,8 %. I gengäld svarade exporter av metallkonstruktioner, andra metallvaror och instrument för en relativt liten del av den svenska metallmanufakturexporten och likaså av världens export av dessa varor.

DEN PROCENTUELLA FÖRDELNINGEN AV METALLMANUFAKTUREXPORTEM FRÅN OECD OCH SVERIGE SAMT DE SVENSKA MARKNADSANDELARNA AV VÄRLDSEXPORTEN OCH SVENSK FÖRBRUKNING ÅR 1969

Delbransch	Andel av metallmanufaktur-exporten från		Svensk andel av	
	alla OECD-länder ¹⁾	Sverige	världsexporten	svensk förbrukning
	procent		procent	
Verktygs- och redskapsindustri	12	31	7,8	70
Industri för metallkonstruktioner	12	7	1,9	95
Metallförpackningsindustri	1	1	1,3	91
Industri för metalltråd-, -nät-, -linor, -kablar	4	3	2,4	72
Spik-, skruv- och bultindustri	5	4	2,9	78
Annan byggnadsmetallvaruindustri	14	19	4,3	73
Hushållsmetallvaruindustri	4	4	2,9	78
Annan metallvaruindustri	24	16	2,1	65
Instrumentindustri	25	16	2,0	34
Hela metallmanufakturindustrin	100	100		

¹⁾ Uppgifterna omfattar även export från ett OECD-land till ett annat.

Denna specialiseringsbild undersöks i IUI-utredningen med avseende på tänkbara produktionstekniska bestämningsfaktorer. Slutsatsen blir att det är i sin förankring till järn- och stålvaror som den svenska metallmanufakturindustrin har en stark inriktning på sådan produktion vars produktionsteknik överensstämmer med den relativa kostnadssituation för olika produktionsfaktorer som råder gentemot utlandet. Det finns således ingen stark koncentration på varken kapitalintensiv, teknikerintensiv eller yrkesarbetareintensiv produktion i metallmanufakturindustrin så sent som år 1969. Svensk industri anses ha goda förutsättningar (s k komparativa fördelar) i tillverkning som utmärks av dessa fyra karakteristika.

Däremot var förändringarna i delbranschinriktningen under 1960-talet sådana att särskilt tekniker- och yrkesarbetareintensiv produktion hade en gynnsam andelsutveckling. Delbranscher med sådan produktionsteknik var instrumentindustri (hög andelar för både tekniker och yrkesarbetare i arbetskraften) samt metallkonstruktions- och annan metallvaruindustri (en hög andel yrkesarbetare). Delbranscher med gynnsam andelsutveckling hade låga

tekniker- och yrkesarbetareandelar.

I IUI-utredningen blir slutsatsen att den svenska metallmanufakturindustrins anpassning till Sveriges produktionstekniska fördelar gentemot andra länder var relativt dålig ännu år 1969. I MMU konstateras också att "... utredningen ser omvandlingen inom branschen som en i stort sett normal och nödvändig process, vilken måste äga rum för att manufakturindustrin skall komma ur omställningsskedet med stärkt konkurrenskraft". Bestämningsfaktorerna till den starka omvandlingen inom branschen bedöms med andra ord vara av samhällsekonomisk karaktär. Det är därför naturligt att huvuddelen av utredningens förslag inte är av branschspecifikt slag.

Vilka är de samhällsekonomiska drivkrafterna till strukturomvandlingen?

Denna fråga diskuteras utförligt i IUI-utredningen, som drar slutsatsen att huvudförklaringen till omvandlingen inom svensk industri under 60-talet ligger i de förändringar i den svenska industrins produktionsförutsättningar som skedde under det andra världskriget. Där hävdas också att kraften i strukturomvandlingen under detta decennium förklaras av den betydande eftersläpningen i omvandlingen efter kriget under 50-talet. Tankegångarna kan sammanfattas på följande sätt.

Vid 1930-talets slut låg lönekostnader och bruttonationalprodukt per invånare i Sverige strax under de högsta i Europa. Efter krigsslutet hade Sverige inte bara passerat övriga europeiska länder vad gäller dessa båda karakteristika utan även lämnat dem långt bakom sig. Detta åstadkoms dels av den omfattande förstörelsen av människor och samhällskapital i Europa, dels av att de svenska relativa lönestegringarna under krigsårens isolering inte hade behövt begränsas av omsorg om den svenska industrins internationella konkurrenskraft. Vid krigsslutet framstod Sverige därför som ett internationellt sett betydligt rikare land än några år tidigare.

Under de följande decennierna bibehölls Sveriges relativa försprång i löner och produktion per invånare. Sverige hade under återuppbyggnadsperio-

den, som varade ända fram till senare delen av 1950-talet, förmånen att ha en intakt industrikapacitet under en period som präglades av en säljarnas marknad. Det var då mera tillgången till en existerande industri än effektiviteten i denna som var avgörande för möjligheterna att avsätta varorna. Sveriges löneförsprång kunde bibehållas, och det kom att råda en betydande brist på lediga produktionsresurser.

Men dessa på kort sikt gynnsamma villkor för den svenska industrin under 1940- och 1950-talen var på längre sikt inte lika gynnsamma. För det första hade bla under krigsåren en betydande ersättningsproduktion för tidigare import byggts upp. Denna borde ha lagts ned så snart importmöjligheterna efter kriget åter öppnats. Nedläggningen fördröjdes emellertid länge av bristande importkonkurrens.

För det andra medförde höjningen under kriget av den svenska relativa lönenivån att arbetskrävande produktion som haft goda förutsättningar före kriget erhöll dåliga sådana efter kriget. Till följd av den gynnsamma marknadssituationen blev emellertid utslagningen även av sådan produktion långsam.

Efter kriget var det kapitalkrävande och tekniskt krävande produktion som hade de bästa förutsättningarna i vårt land. Men den fördröjda utslagningen av annan produktion ledde till en bindning av produktionsresurser, som i sin tur kom att medföra en på längre sikt alltför långsam utbyggnad av den produktion som hade gynnsamma förutsättningar. En snabb utbyggnad av sådan produktion hindrades inte bara av en utpräglad allmän brist på arbetskraft och industrikapital fram till senare delen av 1950-talet, utan även av en omfattande brist på tekniker och yrkesarbetare. Det temporära försprång i form av industriellt kunnande och kapital, som Sverige erhölet under kriget, kom därför att försvagas under återuppbyggnaden i Europa genom att landet satsade alltför litet på att utveckla detta tekniska kunnande och expandera detta kapital.

Företagens anpassningsproblem

Man kan anta att företagens åtgärder för att anpassa sig till förändrade allmänna produktionsförutsättningar är:

— nedläggning av hela eller delar av produktionen

- byte av produktinriktning genom:
 - a) övergång till produkter som har en till Sveriges relativa kostnads-situation bättre anpassad produktionsteknik eller är mindre utsatta för priskonkurrens.
 - b) utveckling och introduktion av nya produkter
- byte av produktionsteknik i sådan grad att tex en förut relativt till andra produkter arbetsintensiv produkt blir relativt kapitalintensiv.

Åtgärder av dessa slag är mer eller mindre normala inslag i all industriell verksamhet. Det finns dock några omständigheter som gjort att omfattningen av behövliga åtgärder i företagen varit särskilt stor under 1960-talet. För industrin i allmänhet spelade enligt IUI-utredningen den omnämnda förändringen i Sveriges produktionsförutsättningar stor roll. För metallmanufakturindustrin försvåras omställningen ytterligare genom att företagen i stor utsträckning var små och medelstora. Detta gällde i hög grad för de internationellt sett tidigare relativt starka svenska delbranscherna, tex delar av verkstygindustrin samt hushållsmetallvaruindustrin.

forts. på sid. 1169

Vidare hade stora delar av branschen tidigare varit i stort sett skyddade från internationell konkurrens. Detta gällde särskilt de delar som producerat insatsvaror till byggnadsindustrin, vars tidigare kraftiga tillväxt och nationellt präglade behov dämpat konkurrensen från utlandet. Karaktären av skyddad underleverantörsproduktion har dock av kända skäl gradvis tenderat att försvinna, vilket medfört och även framgent bedöms medföra svåra omställningsproblem för de ofta mycket små metallmanufakturföretagen. Branschens regionala inriktning skapar dessutom speciella problem på vissa orter vad gäller möjligheterna att upprätthålla sysselsättningen.

Utredningens förslag har därför till stor del inriktats på åtgärder som är avsedda att underlätta den omvandling av företag och utsatta regioner som utredningen bedömt vara ofrånkomlig. Vissa åtgärder föreslås också i syfte att underlätta expansionen av de mera konkurrenskraftiga delarna av svensk metallmanufakturindustri såväl som av svensk verkstadsindustri i allmänhet. Dessa senare förslag har uppenbarligen gjorts med utgångspunkt från att expansionen inom dessa delar med goda produktionsförutsättningar bedömts vara otillfredsställande ur betalningsbalans- eller sysselsättningssynpunkt.

Vilka är utredningens förslag?

Utredningens förslag till åtgärder för att underlätta omställningen i de svaga delarna av branschen kan sammanfattas i följande punkter:

— Handverktygsindustrin, delar av metallkonstruktionsindustrin (främst plåt-slagerier och annan enklare plåtvaru-tillverkning) och hushållsmetallvaru-industrin föreslås innefattas i AB Strukturgarantis verksamhetsområde. Tankegången är här att underlätta omvandlingsprocessen så att starka företag så snabbt som möjligt utkristalliseras.

— Sveriges Mekanförbund föreslås att, möjligen i samverkan med det nya Industriverket, i ökad utsträckning ta upp de speciella problem som underleverantörerna har. Syftet är att konstruera ett underleverantörssystem som medger en mera långsiktig planering av tex produktion och finanser för underleverantörsföretagen och att bli därigenom stärka det för verkstadsindustrin mycket väsentliga nätverket av relationer mellan stora och små företag.

— För att underlätta generationsskiftet för de små familjeföretagen anser utredningen att dessa företag i skattehänseende bör värderas mer efter sin avkastningsförmåga än vad som nu sker. Man förutskickar nämligen att en stor del av småföretagen nu står inför ett generationsskifte som annars kan bli svårt att klara. Dessutom föreslås att staten skall kunna bevilja lån mot säkerhet i tex aktier för att möjliggöra utlösandet av "passiva" arvingar.

— De mindre företagens behov av extern service och information bör tillgodoses bättre genom en föreslagen förstärkning av den regionala näringspolitiska organisationen.

Bakom flera av dessa förslag skymtar de speciella regionala problem som särskilt Eskilstuna- men också Stockholms-

regionen har till följd av att många av företagen där tillhör de stagnerande delarna av metallmanufakturindustrin. Vissa andra förslag av regionalekonomisk karaktär föreslås också för dessa orter.

I syfte att underlätta expansionen hos de delar av industrin som har goda långsiktiga produktionsförutsättningar föreslås att:

— den högre utbildningen och forskningen bör inriktas på att stärka industrins konkurrenskraft och inriktning på tekniskt kvalificerade produkter och metoder.

— Institutet för Verkstadsteknisk Forskning ges utökade resurser för sin kollektiva tillämpade forskning

— branschen tillförsäkras yrkesutbildad arbetskraft genom inrättande av yrkestekniska högskolor, genom dimensioneringen av yrkestekniska gymnasie-linjer samt genom att omskolningen i AMS-regi inriktas mera efter arbetsmarknadens behov.

Man kan sammanfattningsvis säga att åtgärderna syftar till att skapa internationellt konkurrenskraftiga producenter inom branschen med en stark inriktning på produkter som är tekniskt sofistikerade. Denna ambition bör givetvis inte begränsas till att gälla enbart metallmanufakturindustrin. I varje fall har inte MMU begränsat sina förslag till denna bransch. Genom sin strävan att analysera branschens situation i generella termer skiljer sig utredningen fördelaktigt från många andra utredningar under senare år, som haft en tendens att betrakta "sina" branschens problem som unika.

Lennart Ohlsson